

УДК 327

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.2\(58\).285595](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.2(58).285595)

ОЗНАКИ ГЕНОЦИДУ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

Багінський А. В.,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0001-5633-4614

andrei.baginsky@gmail.com

Лініченко В. В.,

студентка кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0009-0000-2789-6984

lera.lis007@gmail.com

Стаття присвячена визначенню та аналізу поняття геноциду з метою встановлення його ознак у контексті злочинів, скоєних проти українського цивільного населення Росією під час повномасштабної війни в Україні. Дане дослідження посилається на Конвенцію про запобігання та покарання злочину геноциду, яка надає визначення та перелік ознак геноциду, таких як масове вбивство, систематичне фізичне та психічне насильство, планована деструкція групи, знищення культурної спадщини, а також заходи, спрямовані на запобігання народжуваності та переведення дітей до іншої групи.

Стаття акцентує увагу на необхідності знаходження ознак геноциду у злочинах проти українського народу та використанні міжнародного законодавства для підтвердження цих фактів. Визнання геноциду в Україні як теоретична проблема лише починає розглядатись українськими та зарубіжними науковцями. Відтак, дане дослідження є спробою встановити очевидні характерні риси геноциду в Україні, спираючись на аналіз зарубіжних кейсів. Еволюція теорій геноциду змінювалась від суто легалістичних, юридичних підходів до більш комплексного розуміння геноциду, що включає ідеологічні, політичні, соціальні компоненти.

Планується дослідження попередніх випадків геноциду та їх аналіз, щоб встановити аналогії з українською ситуацією та підтвердити, що перелік воєнних злочинів Росії в Україні мають умисний і спланований характер.

Встановлення фактів геноциду є складним завданням, яке вимагає докладного дослідження і аналізу. Перший крок полягає у вивченні попередніх випадків геноциду, таких як, геноцид вірмен, геноцид у Руанді та геноцид Гватемалі. Це допоможе встановити аналогії з українською ситуацією та виокремити спільні ознаки.

Дослідження міжнародного законодавства, зокрема Конвенції про запобігання та покарання злочину геноциду, буде важливим етапом дослідження. Цей документ надає чітке визначення геноциду та перелік ознак, які можуть бути використані для аналізу ситуації в Україні.

Важливо підтримувати міжнародний тиск і надавати докази злочинів геноциду в Україні, щоб залучити увагу світової спільноти та визнати ці злочини. Запобігання подібним злочинам у майбутньому та захист жертв також мають бути одними з основних пріоритетів.

Ключові слова: геноцид, війна, злочин проти людства, цивільні, вбивство, знищення, насильство, міжнародне право.

Постановка проблеми: геноциди, які стали частиною історії інших народів були визнані і засуджені, а український Голодомор 1932-1933 років, вчинений радянською владою, досі не отримав

офіційного статусу геноциду від ООН та багатьох країн. Повномасштабна війна в Україні, спровокована Росією, призвела до смерті та травмування тисяч цивільних осіб, а також до невідновлюваних руйнувань у багатьох містах України.

Незважаючи на очевидні дії тероризму, такі як цілеспрямоване руйнування цивільних об'єктів та ракетні атаки на місця скупчення людей, іноземні держави не завжди розуміють шовіністичні тенденції та ворожнечу російських політиків щодо українців як нації. Згідно з Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, геноцид включає фізичне знищення та зумисність таких дій (Convention, 1951).

Таким чином, основна проблема полягає в тому, що український Голодомор та сучасна війна в Україні мають отримати офіційне визнання як геноцид, адже є об'єктивні підстави для міжнародного засвідчення терористичних дій та злочинів проти людяності саме як спланованого та систематичного насильства. Це підкреслює необхідність більшого усвідомлення та визнання міжнародним співтовариством злочинів, вчинених проти українського народу.

Аналіз останніх досліджень. Серед актуальних досліджень можна виокремити наукові праці Р. Бретта, Т. Снайдера, Р. Броксхама, С. Страуса та інших. Еволюція теорій геноциду змінювалась від суто легалістичних, юридичних підходів до більш комплексного розуміння геноциду, що включає ідеологічні, політичні, соціальні компоненти. Визнання геноциду в Україні як теоретична проблема лише починає розглядатись українськими та зарубіжними науковцями. Відтак, дане дослідження є спробою встановити очевидні характерні риси геноциду в Україні, спираючись на аналіз зарубіжних кейсів.

Метою статті є встановлення ознак геноциду у злочинах скоєних Росією відносно цивільного населення України у процесі виокремлення ключових характерних рис у попередньо скоєних та визнаних на міжнародному рівні геноцидах.

Виклад основного матеріалу. Необхідність наукового терміну для визначення керованої насильницької діяльності відносно певної нації, людей певної віри та загалом представників великих соціальних груп було зумовлено найбільшою гуманітарною трагедією у Європі 20 століття – Голокостом. Вперше термін «геноцид» використав польський Юрист Рафаель Лемкін у 1944 році сумістивши два слова *genos-* (раса/рід з грецької) та *cide-* (з латинської «вбивство»). Спроби автора поширити поняття для позначення цілеспрямованого винищення певної групи людей були визнані Генеральною асамблеєю ООН за два роки після цього, а ще через два роки геноцид був визнаний як самостійний злочин у Конвенції про «Запобігання та покарання злочинів геноциду» (Convention [1948] 1951: 1)

Даний документ дає нам такий перелік ознак геноциду:

- вбивство членів групи;
- заподіяння серйозних тілесних або психічних ушкоджень членам групи;
- навмисне створення для групи умов життя, розрахованих на її фізичне знищення повністю або частково;
- застосування заходів, спрямованих на запобігання народжуваності в групі;
- примусове переведення дітей з групи в іншу групу.

Друга стаття конвенції визначає геноцид як будь-які дії, «вчинені з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу».

Згідно із третьою статтею Конвенції караними є наступні діяння:

«а) геноцид;

б) змова з метою вчинення геноциду;

с) пряме або публічне підбурювання до вчинення геноциду;

д) замах на вчинення геноциду;

е) співучасть у геноциді.» (Convention [1948] 1951: 1–2)

Організації, зокрема ООН, створені у період повоєнної відбудови стали тріумфом для формування безпечного світу, адже ознаменували появу міжнародного правового каркасу з крос-культурним контекстом для захисту людських прав та свобод, який легітимізували 158 країн. Тож, це уможливило прояви правового примусу на мультидержавному рівні.

Так, геноцид став офіційним злочином, який могли виявити, встановити та покарати винних, а у деяких випадках навіть попередити. У деяких кейсах, таких як, геноцид вірмен (1915–1923 років), Голокост, геноциди в Руанді та Гватемалі цей механізм ефективно спрацював. А от українське питання залишається відкритим. Наразі, Голодомор 1932-1933 років, вчинений цілеспрямовано радянською владою визнаний лише 27-ма країнами світу (8 з яких прийняли це рішення вже після 24.02.22) та й досі не знайшов свого місця серед задокументованих випадків геноциду ООН.

Повномасштабна війна в Україні викриває справжнього антагоніста демократії та цивілізованої в обличчі Росії, яка фактично, становить загрозу для цивілізованого світу. З часу початку повномасштабної війни в Україні до березня 2023 року на підконтрольних Україні територіях постраждали

17 481 цивільних осіб, 6 322 з яких загинули. (United Nations, 2023). Жертв на тимчасово окупованих територіях важко порахувати: у Маріуполі станом на 29.08.22 було лише задокументовано 87 тисяч загиблих, а остаточно цифра так і залишається невідомою (5 канал, 2022), це місто, так само як і Бахмут, Мар'їнка, Краматорськ та інші, зазнало невідновлених руйнувань з яскраво вираженими намірами - вбити українців, що не підтримують владу росіян.

23 листопада 2022 року Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію, що надає Росії статус держави-спонсора тероризму. Цілеспрямоване руйнування цивільних будівель та ракетні атаки спрямовані на місця скупчення людей лише підтверджують поточний статус країни-агресора, проте, якщо поглиблюватися в історичні факти та проаналізувати заяви сучасних російських політиків, то можна прослідкувати шовінізм та ненависть до українців як нації. Для частини зарубіжних діячів дана тенденція є неочевидною. У Конвенції поняття «геноцид» має в собі дві складові: фізичне знищення та зумисність цього діяння.

Задачами дослідження є:

- 1) розширити та конкретизувати ознаки геноциду, звернувшись до сучасних дослідників;
- 2) проаналізувати випадки геноциду в різних країнах, що були визначені як злочин міжнародною спільнотою;
- 3) надати відповідні докази цілеспрямованого винищення українців як нації;
- 4) знайти відповідні до міжнародного права ознаки геноциду в Україні.

Для того, щоб детальніше описати та проаналізувати український випадок необхідно звернутися до аналізу попередніх випадків геноциду та генези їхнього трактування як геноциду. Для аналізу були обрані 3 події, що є визнаними міжнародним правом як «геноцид»:

1. Геноцид вірменів (1915–1923).
2. Винищення народу тутсі в Руанді (1994).
3. Геноцид корінних мая у Гватемалі (1980-ті рр..)

Геноцид вірмен (1915–1923)

Політичні події 2020–2021 років (війна у Нагірному Карабасі) продемонстрували, що Туреччина має не тільки значний вплив на території Кавказу, а і на окремі країни в цілому, особливо Вірменію, з якою вже більше 100 років триває незавершений процес засвідчення злочину геноциду. За цей час Туреччина так і не визнала злочини Османської імперії відносно вірмен і всіляко заперечує свою вину. Події 1915–1923 років можна вважати одним з найбільших злочинів проти людяності вчинених на початку 20-го століття.

В кінці 19-го століття населення тодішньої Османської Імперії було етнічно різноманітним, більша частина населення була мусульманського віросповідання, серед якої – курди, турки, араби, а також вирізнялись християнські етноси в числі болгарів, греків і вірмен.

Османська імперія як велична, багатонаціональна і архаїчно влаштована країна у період танзімату розпочала демократичні реформи 1876 року, коли ухвалили Конституцію мідхат. Нищівна поразка в російсько-турецькій війні 1878 року змусила султана Абдул Хаміда відкласти Конституцію після чого впродовж 30 років в Османській імперії здійснювалась необмежена султанська влада. Також поразка призвела до геноциду черкесів (мухаджири, мусульмани), які проживали на тодішній території Російської імперії та їхнього примусового переселення з північно-західного Кавказу (PI) переважно на терени Османської імперії (Naimark, Göçek, Suny, 2013, 15).

В тодішній Османській Імперії значна частина вірменів проживала на Сході країни, біля великих портів на Чорному морі, східній частині Кавказу, межуючи з кордонами Російської Імперії. Особливості регіону впливали на образ життя вірменів, більшість з яких була селянами, торговцями, робітниками портів, а християнське віросповідання відобразилося на негативному образі вірмен в суспільстві османів маркуючи вірменів як хитрих і успішних. (Suny, 1993, 106). Держава використовувала політику «розділяй і володарюй» для збереження своєї влади. Це включало спонукання релігійних та етнічних груп до взаємних конфліктів, щоб утримувати їх під державним контролем. Саме це і сталося між переселенцями-мухаджирами, які були представниками пануючої релігійної спільноти та вірменами, які вибивалися із загального пан-ісламістського дискурсу.

Передтечею до геноциду стало прийняття ідеї пан ісламізму у владі. Почалися репресії проти вірмен-християн, які хотіли цивільних прав через утиски з боку кочових курдів, зокрема щодо пасовищ, які, здебільшого, перетинались з вірменськими за феодалним привілеями і які надавали курдам право розпоряджатись територіями. Це призвело до опору з боку вірмен, що втілювалось у різанині у Кілікії та Ерзумі. Окрім курдів претензії до земель були у черкесів. У відповідь Федерація Революційних Дашнакцутюн (ФРД) (політична та націоналістична організація вірменської діаспори) у 1896 році захопили у Стамбулі банк для привернення уваги світу, який майже ніяк не відреагував (Dinçer, 2013, 25–26). За підрахунками було вбито від 88 до 300 тисяч вірмен, а точну кількість загиблих не наводить ніхто (Bloxham, 2005, 51).

Реформаторська політика танзімату, що проводилася з кінця 19 до початку 20 століття не підтримувалась мусульманським населенням, адже відступала від консерватизму і повного пан ісламізму в країні. Внаслідок цього виникає партія «Молодотурків», в основі діяльності якої лежала ідея в душі соціал-дарвінізму «Турки все – інші ніщо». Вона була направлена на нацменшини для підтримки проти султана, а піднятий у 1908 році заколот привів до влади триумвірат партійних діячів. Саме вони 24 квітня 1915 року дали розпорядження привезти вірменську інтелігенцію до столиці та депортувати з країни. В наступному місяці план етнічної чистки поширився і на решту представників національної меншини: організоване насильство, депортації, вбивства, катування голодом стали методами очищення країни від вірмен. (Üngör, 2011)

Країни Антанти 24 травня 1915 року створивши декларацію схарактеризували злочини проти вірменів як геноцид. За підрахунками істориків було знищено від 600 до 2 мільйонів вірменів за період 1915 по 1923 роки. Роберт Мелсон справедливо зазначає, що дані про жертв геноциду, визнаного чи ні можуть відрізнятися залежно від точки зору спостерігача: той, хто переконаний у його вчиненні буде зазначати числа більше, а ті хто заперечують - мінімізують кількість. Також автором була запропонована теорія опису руйнувань А.Тойнбі: для того, щоб оцінити жертви необхідно оцінити кількість населення до депортованих, кількість тих, хто втік від депортації і хто загинув від неї. За оцінками соціолога, відштовхуючись від усереднених значень населення, що подавалися вірменською общиною та переписом Османської імперії від депортації втекло 600 тисяч вірмен. Навіть після прорахунків Тойнбі приблизна кількість жертв геноциду сягає 1 мільйони людей, це підтверджує і незалежна думка Й. Лебсіуса. (Melson, 2017, 64–67)

До 2023 року 41 країна у світі визнала події 1915 року як геноцид, а Україна так і не приєдналася до них через можливі майбутні зовнішньополітичні проблеми з Туреччиною (BBC, 2015). Туреччина і досі відмовляється визнавати події, які відбулися майже 100 років тому геноцидом. В цьому контексті в країні досі існує стаття 301 (образу турецького народу).

Винищення народу тутсі в Руанді

Етнічний склад населення в Руанді складається із трьох народностей: хуту (більше 80% населення), тутсі (1/7 населення) та найменш чисельної, корінної меншини країни - тва (<1% населення). Події, що визнані геноцидом сталися у 100-денний період з 6 квітня до липня 1994 року, коли хуту знищили, за даними різних джерел, від 800 тисяч до 1 мільйону представників тутсі та призвели до виїзду 2 мільйон осіб. Заселення країни Руанда відбувалося етапами, починаючи з перших жителів на острові – тва, які існували між 5 та 11 століттями. Пізніше на територію прибули хуту, які займалися агрокультурним промислом, та тутсі, які були скотарями. Незважаючи на певні розбіжності, обидві групи спільно уклали змішані шлюби та поділяли спільну мову. У історії країни відсутня значна кількість документованих писемних джерел, що робить її історію в певний момент невизначеною (Britannica, 2023).

Під час колоніальної епохи у Руанді застосовувалася національна сегрегація, а контроль над країною здійснювався через монархію, яка складалася з представників тутсі. Однак, 1 листопада 1959 року почалася революція, під час якої хуту напали на тутсі внаслідок чуток про смерть їхнього лідера, якого звинувачували вбивці, контрольовані монархією. За наступні два роки було вбито близько 20 тисяч тутсі, а значна кількість з них, за різними оцінками, емігрувала до інших країн. 28 січня 1961 року відбувся переворот, коли хуту офіційно повалили короля та його монархію з мовчазного схвалення бельгійської колоніальної влади. В подальші роки боротьба за владу та штучно сконструйована ідеологія ненависті призвела до більше 800 тисяч втрат із боку тутсі. Перший відкритий заклик до цілеспрямованого винищення народності пролунав на радіостанції Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTL) у 1994 році, яка декламувала ідеї ненависті та расизму по відношенню до тутсі після збиття літака 06.04.1994 на якому перебував президент країни- представник хуту. Пізніше вже політичні діячі почали заохочувати місцеве населення до фактичного винищення їхніх сусідів. (Messanga, 2021, 156)

С. Страус також детально фіксує механізм дегуманізації як керуючий фактор геноциду в Руанді. Хуту вбивали тутсі в першу чергу не через расову упередженість, а індоктринацію ідеологією ненависті - вони вірили, що тутсі «більше не люди», отже, знищення ворогів вважалось легітимно обумовленим. При чому представники двох етносів довго жили пліч-о-пліч, маючи спільні родинні зв'язки і були сусідами. Те, що відбулося - колективна етнічна категоризація підтверджується словами одного з засуджених «це була війна. Посадовці наказували нам вбивати тутсі як ворогів і ми це робили» (Straus, 2006, 9). С. Страус зазначає, що важливим супутнім фактором геноциду була війна, оскільки хуту намагались подолати свою внутрішню невпевненість, зумовлену воєнними діями, здійснюючи вбивства (Straus, 2006, 9).

Серед ключових факторів, які спричинили геноцид у Руанді С. Страус називає особливості державних політичних інститутів в цій країні. Держава Руанда володіє «нетипово глибоким» рівнем

політичного контролю на місцевому рівні. Подібний контроль дозволив здійснювати вбивства народу тутсі в межах офіційної політики. Не дивлячись на те, що в багатьох африканських країнах держава є функціонально слабкою С. Страус зазначає, що є особливі фактори, що зробили мобілізацію населення до геноциду за допомогою держави можливою в Руанді. Країна є однією з найбільш густонаселених на континенті і водночас покрита горами та схилами, що робить населення комун дуже вразливим до насильства і забезпечує мало можливостей для втечі від нього. В поєднанні з соціальним контролем держави і масовою мобілізацією до насильства це призвело до геноциду (Straus, 2006, 8).

Геноцид у Руанді є одним з найжорстокіших злочинів проти людства в історії. Він відображає насильство, етнічну нетерпимість та політичні конфлікти, що існували в країні та відображається у різних дискурсах: ідеологічному, політичному, військовому та соціальному. Ідеологічно геноцид у Руанді відображає конфлікт між етнічними групами, заснований на ненависті, расизмі та переконаннях у вищості однієї групи над іншою. Політично цей конфлікт можна розглядати як боротьбу за владу та контроль над ресурсами країни між хуту та тутсі. У військовому дискурсі геноцид у Руанді відображається через воєнні дії, збройний наступ та масові злочини проти цивільного населення. Військові дії RPF (Rwandan Patriotic Front) та їхня перемога проти влади хуту засвідчуються як ключовий фактор у завершенні геноциду. У соціальному вимірі геноцид у Руанді відображається через руйнування соціального простору країни та масову трагедію. Велика кількість жертв, біженців та злочинів проти людяності мали серйозний вплив на руандійське суспільство, що вимагало подальшого процесу примирення, відновлення та правосуддя.

Геноцид мая у Гватемалі

Громадянська війна у Гватемалі спалахнула в 1960-і роки, коли повстанські групи, що склалися переважно з селян протистояли уряду. Пізніше до їхніх лав приєдналися представники народу мая через політику держави з експропріації їхніх земель. Уряд вживав суворі репресивні заходи, спрямовані на придушення повстання, і при цьому скоював масові порушення прав людини, включаючи вбивства, насильство та знищення сіл.

Протягом 1980-х років ситуація загострилася, коли військовий режим посилив насильство проти цивільного населення. Військові сили здійснювали наступи на села, використовуючи тактику терору, знищуючи цілі громади, підпалюючи будинки та вбиваючи мирних мешканців. Зокрема, індіанське населення було піддане систематичному насильству, що мало ознаки геноциду. Уряд Гватемали також створив концентраційні табори, в які поміщалися невинні мирні громадяни, особливо представники окремих етнічних груп, таких як індіанці-мая. В цих таборах мав місце геноцид, адже людей піддавали масовому вбивству, побиттям, змушували до праці та піддавали систематичному голоду.

Найбільша проблема Гватемали, що призвела до геноциду- анти-демократична політична система, яка підтримувала домінування однієї групи шляхом концентрації багатства в руках обмеженої меншості. У випадку Гватемали геноцид мав першопричини не у розпаді державного ладу, а навпаки, через консолідацію суспільства як мети політичного керівництва. Так як з 1960-х років тривала громадянська війна, то дана мета реалізовувалася у певному плані через повернення правлячого ладу військовим шляхом для відновлення конституційного правління. Деякі науковці також притримуються думки, що втручання США у політику держави і стало причиною таких радикальних дій з боку керівників Гватемали (Grandin, 2017, 15).

Міжнародне співтовариство, правозахисні організації та активісти постійно документували порушення прав людини та геноцид, вчинений у Гватемалі. Проте, про ці злочини повністю стало відомо лише після завершення громадянської війни (Guatemala, 1999, 513). Конвенція дала певне «вікно» у розслідуванні геноциду у Гватемалі, адже не було вагомих доказів чому саме гватемальські військові здійснювали вбивства: чи це мало наміри винищити індіанців мая, чи контекст був суто політичним. Правда розкрилася у 2009 році, коли були опубліковані документи, що стосувалися операції «Софія» і вони прибрали будь-які сумніви, що вчинене можна вважати геноцидом. (Operation, 2009).

Після підписання мирних угод у 1996 році розпочалася робота над розслідуванням злочинів, вчинених протягом геноциду. Були створені спеціальні комісії та суди, що займалися розглядом справ злочинів проти людяності та геноциду. Крім того, були проведені судові процеси проти окремих військових командирів та відповідальних осіб.

Фактори геноциду як організованого масового насильства розглядає Р. Бретт. У його роботах геноцид у Гватемалі (70–80 рр.. ХХ ст.), досліджується у контексті ієрархічних структур військових, що планомірно вбивають корінне населення країни, оскільки воно є середовищем антиурядових повстань (Brett, 2016, 34).

Практика масових вбивств, застосована генералом Лукасом Гарсією, що був при владі у тогочасній Гватемалі здійснювалась через консолідацію воєнних бюрократичних структур, поєднання армії, поліцейських інститутів, розвідки та парамілітарних організацій, що дозволило здійснити 7000 вбивств протягом 1979–1981 рр. Насильство було селективно спрямоване проти представників

політичної опозиції, профспілок, політичних партій, соціальною базою яких були бунтівники та корінне населення. Держава демонструвала стратегію на знищення опозиції, «ворогів держави», та всіх, хто підтримував повстанців. Економічні труднощі (інфляція), міжнародна ізоляція, громадянська війна, що тривала 36 років зумовили слабкість та неефективність державних інституцій, що ще більше підштовхувало керманців до кампанії з масових вбивств, реалізованих в межах операції «Попіл» та операції «Перемога», де план передбачав безжальне винищення прихильників повстанців, елімінацію їхньої соціальної бази організації «Гватемальська національна революційна єдність» (Brett, 2016, 38).

У попередніх випадках вчинення геноциду можна було прослідкувати наступні тенденції, що корисні для подальшого розгляду:

1) створення соціального конструкту, що виражає домінування однієї нації/народу/народності/релігійної групи над іншою, або ж претензію на її ресурси з подальшим розвитком ідеології ненависті у «пригнобленої групи»;

2) залежність між претензією на владу та історичною першістю. Це можна прослідкувати у випадку з геноцидами вірмен та майя у Гватемалі. Страх органів влади, що існує етнічна меншина, що є «більш корінною» у просторі заселення регіону породжує опасіння, що вона намагатиметься взяти до рук політичну владу. Збереження національної ідентичності у поєднанні з намаганням просувати соціально-культурні наративи становить небезпеку щодо об'єднання країни у загальнополітичному векторі.

3) перш за все ті, хто у подальшому і влаштував геноцид (актори геноциду) починали проводити політику асиміляції та нівелювання розбіжностей, проводячи політичні реформи та вчиняючи подеколи жорстокий примус, що мав би «змусити забути» про ідентичність «інакшої» групи;

4) часом виникають проблеми у питанні визнання геноциду через недостачу доказів, документів щодо того, що жорстокі дії, вбивства та катування мали не лише політичний, а й шовіністичний контекст. Це може бути вагомою детермінантою і в сучасному несприйнятті зарубіжною спільнотою подій російсько-української війни як геноциду.

5) геноцид не завжди має характер військового втручання, це не завжди вбивство. До того ж, те, що може бути включеним у поняття геноциду може бути віднесене також до сексуального та психологічного насильства, примусу до виїзду.

Події в Україні можна розглядати у декількох аспектах:

- 1) Формування ідеології ненависті у публічному просторі країни-агресора.
- 2) Заходи, спрямовані на повне, або часткове знищення членів групи.
- 3) Переміщення дітей в інші групи з метою знищення генофонду групи.
- 4) Альтернативні способи насильства: психологічне, сексуальне, яке включає не лише згвалтування, а й каліцтво статевих органів, утримання чоловіків та жінок разом, тощо.

Генеральний прокурор України Андрій Костін станом на 01.03.23 зазначив, що росіянами було вчинено 68 тисяч воєнних злочинів та використано 952 заборонених засобів ведення війни і даний перелік стосується територій, що не були окуповані, або ж є деокупованими. Тобто, на даний момент, встановити кількість даних дій на території, що є окупованими майже неможливо. Як мінімум 2600 воєнних злочинів були скоєні проти дітей, до таких відносяться вбивство чи каліцтво, агресія, спрямована на заклади освіти, охорони здоров'я та інші установи для дітей. (РадіоСвобода, 2023)

Уповноважені Верховної Ради з прав людини Д. Лубінець, та з прав дитини Д. Герасимчук стверджують, що визначити точну кількість дітей, що депортували майже неможливо через відсутність даної інформації у публічному просторі країни-агресора, проте, надають числа від 150 до 300 тисяч осіб. Діти так чи інакше були вивезені до Росії, за словами виконавців, для забезпечення, оздоровлення, або ж для усиновлення. Проте, навіть ті, хто були вивезені у табори та санаторії, так і не були повернуті батькам. ОБСЄ у даному випадку висловлюють єдину позицію з українським урядом та дотримуються думки, що депортація дітей є насильницькою та примусовою. Також, важливо наголосити на тому, що діти перевезені без своїх опікунів (що вже є порушенням міжнародного гуманітарного права), часто піддаються усиновленню чи удочерінню, для чого у Росії створено полегшені та сприятливі умови. Окрім цього дітям нав'язується чужа для них культура, а будь які прояви українськості заборонені (Горбань, 2023). Це свідчить про бажання росіян асимілювати майбутніх носіїв української національної ідентичності та змінити етнічний склад населення на окупованих територіях шляхом штучного заселення носіїв російського культурного коду на тимчасово окуповані території України. Також, ще одним проявом насильницької асиміляції є примусове нав'язування російського громадянства (Freedom, 2023).

І. Діденко, начальник спеціалізованого управління офісу генпрокурора, зазначає про встановлених 156 фактів сексуального насильства під час війни, більшість з них у Херсонській області – 65 випадків, це дані отримані вже після часткової деокупації території. Також, речниця наголошує про

поглиблення катувань, бо якщо спершу вони мають традиційний характер – звалтування, вбивства, то пізніше тортури доходять набувають найбільш радикального характеру (наприклад, електрострумові удари по геніталіям). Важливий етап сексуального насильства – гендерна атака, що демонструється у вилученнях осіб жіночої статі (доньки, дружини, матері, сестри) з сімей та винесення сексуального насильства у публічний простір для деморалізації їхніх близьких чоловічої статі, що так чи інакше захищають Україну (Радіо Свобода, 2023). Дана тема не є до кінця розкритою, швидше за все, навіть після закінчення війни встановити всі факти буде неможливо, адже окрім фізичної шкоди, результатом якої також часто буває неможливість у подальшому виконувати репродуктивні функції, постраждалі після вчиненого насильства мають вагомні психологічні травми.

Проблема визнання сукупності воєнних злочинів у війні геноцидом – це відсутність формальних доказів спланованого та систематичного характеру знищення українців як соціальної групи, хоча в публічній риторичі російських політиків та пропагандистів таких підтверджень досить багато. По-перше, росіяни мають величезні претензії щодо української державності. Так, неодноразово з боку політичного керівництва Російської Федерації, в тому числі президента В. Путіна неодноразово звучали вислови про Україну як «окраїну» Росії, з акцентуванням на тому, що ця країна – це штучно сформований конструкт В. Ленінім. Спостерігаються масові факти присвоєння історії України, зокрема, віднесення князів, хрещення Русі, та загалом історичних фактів Київського князівства до історії Росії (Лашенко, 2020).

Також, В. Путін на зустрічі з ветеранами Другої Світової війни сказав, що «Все, що ми робимо сьогодні, в тому числі і «спеціальна військова операція», це, як я вже багато разів говорив, – спроба припинити цю війну... Це наші історичні території, як я вже говорив після розвалу Радянського Союзу» та додав, що причиною на те є «державний переворот» (певно, маючи на увазі події Майдану 2013-2014 років внаслідок чого від влади був усунутий президент проросійського спрямування В. Янукович) (Уніан, 2023).

Крім того, кремлівські пропагандисти та політики часто використовують термін «денацифікація» щодо причин чому вони змушені вбивати українців, в тому числі й цивільних. Водночас, нацизм як ідеологія є забороненим на рівні українського законодавства, а ультраправі партії в сукупності на виборах набрали лише 2,15% голосів (Шпет, 2022). На державному сайті «РИА новости» 03.04.22 вийшла стаття з назвою «Що Росія має зробити з Україною», де термін «денацифікація» фактично прирівнявся до терміну «деукраїнізація», адже, згідно з пропагандистською риторикою майже всі українці притримуються політичного шляху нав'язаного «нацистською» владою (Котубей, 2022). Окрім того, заклики до геноциду та посягання на державну цілісність України пролунали у книзі Армена Гаспаряна та політтехнолога Тимофія Сергійцева «Денацифікація України. Країна невивчених уроків» ще у 2018 році. Зазначені факти дають змогу стверджувати про умисність знищення цивільного населення України (Слово, 2023).

Аньєс Каллмар, що займалася дослідженням кейсів воєнних злочинів у Руанді та Колумбії, головна секретарка Amnesty International (організації, що 60 років займається дослідженням та документуванням порушень прав людини, у тому числі, і у воєнний період) стверджує, що вже є доволі багато доказів про ненависть росіян до українців (Бугаєва, 2023).

Американський історик Тімоті Снайдер з початку повномасштабної російсько-української війни проводить лекції щодо історично сформованої українофобії з боку російської влади у будь-яких державних формах. Про визнання подій в Україні геноцидом він висловився так: «Проблема не в тому, що бракує доказів. Проблема полягає в надлишку доказів, які призводять до свого роду спотвореного циклу, коли люди не впевнені, чи це геноцид». За словами Снайдера, невизнання Голодомору 1932-1933 років та обгрунтування його причин стихійними лихами, а не політичними резонами і дає їм змогу зараз замаскувати геноцидну війну (Snyder, 2023).

Висновки з дослідження. Аналіз випадків геноцидів у минулому дає змогу поглянути на ситуацію поза формальними визначеннями, наданими Конвенцією та розширити погляд на ситуацію в Україні. Хоча доказів та документів Російської Федерації, що формально б підтверджували цілеспрямований геноцид української нації на даному етапі ще не достатньо, зокрема через брак інформації з тимчасово окупованих територій, проте, цілком можливо, що після закінчення воєнних дій відбудеться процес встановлення таких фактів. Оскільки Голодомор 1932–1933 був визнаний лише деякими державами, як і геноцид вірмен 1915–1923, то існує необхідність у приверненні уваги світової спільноти на події в Україні, щоб нівелювати дезінфомрацію російської пропаганди. В межах дослідження встановлено деякі ознаки, що можуть свідчити про геноцид українців як систематичну та сплановану серію злочинів. Подальші дослідження будуть стосуватись детального аналізу соціокультурних, політичних та організаційних аспектів геноциду в Україні.

Bahinskyi A., Linichenko V. Signs of genocide in the Russian-Ukrainian war

The article is dedicated to defining and analyzing the concept of genocide in order to establish its characteristics in the context of crimes committed against the Ukrainian civilian population by Russia during the full-scale war in Ukraine. This research refers to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, which provides the definition and a list of genocide indicators, such as mass killing, systematic physical and psychological violence, planned destruction of a group, destruction of cultural heritage aimed at the group's destruction, as well as measures aimed at preventing births and transferring children to another group.

The article emphasizes the need to identify genocide indicators in crimes against the Ukrainian people and the use of international law to confirm these facts. The research of previous cases of genocide and their analysis is planned to establish analogies with the Ukrainian situation and confirm that Russia's acts of war in Ukraine have intentional character. The recognition of genocide in Ukraine as a theoretical problem is only beginning to be considered by Ukrainian and foreign scientists. Therefore, this study is an attempt to establish the obvious characteristic features of genocide in Ukraine, based on the analysis of foreign cases. The evolution of genocide theories changed from purely legalistic, legal approaches to a more comprehensive understanding of genocide, including ideological, political, and social components.

Establishing the facts of genocide is a complex task that requires thorough research and analysis. The first step involves studying previous cases of genocide, such as the Armenian Genocide, the Rwandan Genocide, and the Guatemalan Genocide. This will help establish analogies with the Ukrainian situation and identify common features.

Researching international law, particularly the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, will be an important stage. This document provides a clear definition of genocide and a list of indicators that can be used to analyze the situation in Ukraine.

It is crucial to maintain international pressure and provide evidence of genocide crimes in Ukraine to attract the attention of the global community and acknowledge these crimes. Preventing similar crimes in the future and protecting the victims should also be key priorities.

Key words: genocide, war, crime against humanity, civilians, homicide, destruction, violence, international law.

Література:

1. Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide. *American Journal of International Law*. 1951. Vol. 45, S1. P. 7–10. URL: <https://doi.org/10.2307/2213966> (date of access: 24.05.2023).
2. Ukraine: civilian casualty update 6 March 2023. *United Nations Human Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/03/ukraine-civilian-casualty-update-6-march-2023> (date of access: 24.05.2023).
3. У Маріуполі задокументовано 87 тисяч жертв, але цифра не остаточна. *5 Канал*. URL: <https://www.5.ua/regiony/u-mariupoli-zadokumentovano-87-tysiach-zahyblykh-ale-tsyfra-ne-ostatocna-zmi-286225.html> (дата звернення: 24.05.2023).
4. Naimark N. M., Göçek F. M., Suny R. G. Question of genocide: armenians and turks at the End of the Ottoman Empire. Oxford University Press, Incorporated, 2011.
5. Suny R. G. Looking toward Ararat: Armenia in modern history. Bloomington : Indiana University Press, 1993. 289 p.
6. Dinçer S. The Armenian massacre in Istanbul (1896). *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis/ The Low Countries Journal of Social and Economic History*. 2013. Vol. 10, № 4. P. 20. URL: <https://doi.org/10.18352/tseg.237> (date of access: 24.05.2023).
7. Bloxham D. The great game of genocide: imperialism, nationalism and the destruction of the Ottoman armenians. Reviewed by Kerem Oktem. *Nations and Nationalism*. 2006. Vol. 12, № 4. P. 712–714. URL: https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2006.00266_7.x (date of access: 24.05.2023).
8. Üngör U. Ü. «Turkey for the Turks» demographic engineering in Eastern Anatolia, 1914–1945. *A Question of genocide: armenians and turks at the end of the Ottoman Empire*. Oxford, 2011. P. 287–303.
9. Melson R. Provocation or Nationalism: A critical inquiry into the armenian genocide of 1915. *The armenian genocide in perspective*. 2017. P. 61–84. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315131023-4> (date of access: 24.05.2023).
10. Чому Україна не визнала вірменську трагедію геноцидом - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150424_armenia_ukraine_ko (дата звернення: 24.05.2023).
11. Rwanda genocide of 1994. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Rwanda-genocide-of-1994>.(date of access: 24.05.2023)

12. Messanga G. A., Tajeugueu M. Y. D. The role of Radio-Télévision Libre Des Mille Collines in the Rwandan genocide : an analysis from the theoretical perspectives of intergroup threat and aggression. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*. 2021. Vol. 05, № 09. URL: <https://doi.org/10.47772/ijriss.2021.5918> (date of access: 24.05.2023).
13. Walle N. V. D., Straus S. The order of genocide: race, power, and war in Rwanda. *Foreign Affairs*. 2006. Vol. 85, no. 6. P. 179. URL: <https://doi.org/10.2307/20032198> (date of access: 24.05.2023).
14. Grandin G. Politics by Other Means: Guatemala's quiet genocide. *Quiet Genocide*. 2017. P. 1–15. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315127910-1> (date of access: 24.05.2023).
15. Guatemala – memory of silence: report of the commission for historical clarification: conclusions and recommendations (February 1999). *Die Friedens-Warte*. 1999. Vol. 74, № 4. P. 513–547.
16. Operation Sofia: documenting genocide in Guatemala. *The National Security Archive*. URL: <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB297/index.htm> (date of access: 24.05.2023).
17. Brett R. Guatemala: The persistence of genocidal logic beyond mass killing. *How mass atrocities end: studies from Guatemala, Burundi, Indonesia* / ed. by B. Conley-Zilkic. Cambridge. P. 29–55. URL: <https://doi.org/10.1017/cbo9781316407578.002> (date of access: 24.05.2023).
18. Приазов'я Н., Янковський О., Бадюк О. «Убивства, згвалтування, тортури»: скільки воєнних злочинів російської армії вже підтвердили в Україні і які перспективи трибуналу?. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovyya-trybunal-haaha-putin/32292306.html> (дата звернення: 24.05.2023).
19. Горбань М. «Може вважатися злочином проти людяності»: звіт ОБСЄ щодо депортації Росією українських дітей. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditey-rosiyeyu/32396448.html> (дата звернення: 24.05.2023).
20. Цінність життя і людини в Росії зменшилася, на окупованих територіях відбувається етноцид і геноцид, – Павліченко – Freedom. *Freedom*. URL: <https://uatv.ua/uk/tsinnist-zhyttya-i-lyudyny-v-rosiyi-zmenshyлася-na-okupovanyh-terytoriyah-vidbuvayetsya-etnotsyd-i-genotsyd-pavlichenko/> (дата звернення: 24.05.2023).
21. Лашенко О. Десять заяв Путіна про Україну та українців. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-pro-ukrajintsiv-10-zajav/30881618.html> (дата звернення: 24.05.2023).
22. Путін назвав регіони України «історично» російськими і багато наговорив про війну (відео). *Новини України - останні новини України сьогодні – УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/war/putin-nazval-regiony-ukrainy-istoricheski-rossiyskimi-i-mnogo-nagovoril-o-voynе-video-12113769.html> (дата звернення: 24.05.2023).
23. Шпет Я. Як розвивалася російська пропаганда. *Суспільне культура*. URL: <https://suspilne.media/224927-ak-rozvalasa-rosijska-propaganda/> (дата звернення: 24.05.2023).
24. Котубей О. Етнічні чистки: на державному російському сайті вийшла стаття «Що Росія має зробити з Україною». *Суспільне культура*. URL: <https://suspilne.media/225052-etnicni-cistki-na-derzavnomu-rosijskomu-sajti-vijsla-statta-so-rosia-mae-zrobiti-z-ukrainou/> (дата звернення: 14.05.2023).
25. Хто з проросійських та кремлівських пропагандистів отримав підозру за злочини проти України. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/05/infografika/bezpeka/xto-prorosijskyx-ta-kremlivskyx-propahandystiv-otrymav-pidozru-zlochynu-proty-ukrayiny> (дата звернення: 24.05.2023).
26. Бугаєва А. «Заяви Путіна свідчать про ненависть до українського народу» – інтерв'ю з генеральною секретаркою Amnesty International. *Суспільне*. URL: <https://suspilne.media/236930-zaavi-putina-svidcat-pro-nenavist-do-ukrainskogo-narodu-intervu-z-generalnou-sekretarkou-amnesty-international/> (дата звернення: 24.05.2023).
27. Чурікова Н. «Геноцидна риторика» щодо українців: до чого закликають російські політики та медіа. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/henotsydna-rytoryka-kremlya-media-bloheriv/32156793.html> (дата звернення: 24.05.2023).
28. Rwandan Genocide - facts, response & trials. *HISTORY*. URL: <https://www.history.com/topics/africa/rwandan-genocide> (date of access: 24.05.2023).
29. BBC News. Rwanda genocide: 100 days of slaughter. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-africa-26875506> (date of access: 24.05.2023).
30. Outreach programme on the 1994 genocide against the tutsi in Rwanda and the United Nations. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml> (date of access: 24.05.2023).
31. The Rwanda genocide. *Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-rwanda-genocide> (date of access: 24.05.2023).
32. Hovannisian R. G., Graubard S. R. Armenian Genocide in Perspective. Taylor & Francis Group, 2017. 220 p.

33. Kévorkian R. H. *The Armenian genocide and its consequences*. Yerevan : Armenian Genocide Museum-Institute Foundation, 2020. 46 p.
34. Higonnet E. *Quiet genocide: Guatemala 1981–1983*. Taylor & Francis Group, 2017. 257 p.
35. 425 днів повномасштабної війни в Запорізькій області: узагальнення подій – Українська Гельсінська спілка з прав людини. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/425-dniv-povnomasshtabnoi-viyny-v-zaporizkoi-oblasti-uzahalnennia-podiy/> (дата звернення: 24.05.2023).
36. Європейська правда. Timothy Snyder: 6 steps to prove Russian genocide in Ukraine. Putin and Hitler act similarly, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5wUWN2am8QI> (дата звернення: 24.05.2023)

References:

1. Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide. (1951). *American Journal of International Law*, 45(S1), 7–10. <https://doi.org/10.2307/2213966>
2. *Ukraine: Civilian casualty update 6 March 2023*. (2023, 6 bereznia). United Nations Human Rights. <https://www.ohchr.org/en/news/2023/03/ukraine-civilian-casualty-update-6-march-2023>
3. *U Mariupoli zadokumentovano 87 tysiach zhertv, ale tsyfra ne ostatochna*. [87,000 victims have been documented in Mariupol, but the figure is not final] (2022, 29 serpnia). 5 Kanal. <https://www.5.ua/regiony/u-mariupoli-zadokumentovano-87-tysiach-zahybylykh-ale-tsyfra-ne-ostatochna-zmi-286225.html> [in Ukrainian]
4. Naimark, N. M., Göçek, F. M., & Suny, R. G. (2011). *Question of genocide: armenians and turks at the end of the Ottoman empire*. Oxford University Press, Incorporated.
5. Suny, R. G. (1993). *Looking toward Ararat: Armenia in modern history*. Indiana University Press.
6. Dinçer, S. (2013). The armenian massacre in Istanbul (1896). *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis/ the low countries journal of social and economic history*, 10(4), 20. <https://doi.org/10.18352/tseg.237>
7. Bloxham, D. (2006). The great game of genocide: imperialism, nationalism and the destruction of the ottoman armenians. reviewed by kerem oktem. *Nations and nationalism*, 12(4), 712–714. https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2006.00266_7.x
8. Üngör, U. Ü. (2011). "Turkey for the Turks" Demographic Engineering in Eastern Anatolia, 1914-1945. *U A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* (s. 287–303). Oxford University Press.
9. Melson, R. (2017). Provocation or nationalism: a critical inquiry into the armenian genocide of 1915. *U The armenian genocide in perspective* (s. 61–84). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315131023-4>
10. *Chomu Ukraina ne vyznala virmensku trahediiu henotsydom [Why Ukraine did not recognize the Armenian tragedy as genocide] - BBC News Ukraina*. (b. d.). BBC News Ukraina. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150424_armenia_ukraine_ko [in Ukrainian]
11. *Rwanda genocide of 1994*. (2023). Britannica. <https://www.britannica.com/event/Rwanda-genocide-of-1994>
12. Messanga, G. A., & Tajeugueu, M. Y. D. (2021). The role of radio-télévision libre des mille collines in the rwandan genocide : an analysis from the theoretical perspectives of intergroup threat and aggression. *International journal of research and innovation in social science*, 05(09). <https://doi.org/10.47772/ijriss.2021.5918>
13. Walle, N. V. D., & Straus, S. (2006). The Order of Genocide: Race, Power, and War in Rwanda. *Foreign Affairs*, 85(6), 179. <https://doi.org/10.2307/20032198>
14. Grandin, G. (2017). Politics by other means: Guatemala's quiet genocide. *U Quiet genocide* (s. 1–15). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315127910-1>
15. Guatemala — memory of silence: report of the commission for historical clarification: conclusions and recommendations (february 1999). (1999). *Die Friedens-Warte*, 74(4), 513–547.
16. *Operation Sofia: documenting genocide in Guatemala*. (2009, 2 hrudnia). The National Security Archive. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB297/index.htm>
17. Brett, R. (b. d.). Guatemala: the persistence of genocidal logic beyond mass killing. *U B. Conley-Zilkic (Red.), How mass atrocities end: studies from Guatemala, Burundi, Indonesia* (s. 29–55). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781316407578.002>
18. Pryazovia, N., Yankovskyi, O., & Badiuk, O. (2023, 1 bereznia). «Ubyvstva, zgvaltuvannia, tortury»: skilky voiennykh zlochyniv rosiiskoi armii vzhe pidtverdyly v Ukraini i yaki perspektyvy trybunalu? [«Murder, rape, torture»: how many war crimes committed by the Russian army have already been confirmed in Ukraine and what are the prospects of the tribunal?] Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-trybunal-haaha-putin/32292306.html> [in Ukrainian]

19. Horban, M. (2023, 4 travnia). «*Mozhe vvazhatysia zlochynom proty liudianosti*»: zvit OBSle shchodo deportatsii Rosiieiu ukrainskykh ditei. [«Could be considered a crime against humanity»: OSCE report on Russia's deportation of Ukrainian children] Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditey-rosiyeyu/32396448.html> [in Ukrainian]
20. Tsinnist zhyttia i liudyny v Rosii zmeshylasia, na okupovanykh terytoriiakh vidbuvaetsia etnotsyd i henotsyd, – Pavlichenko [The value of life and man in Russia has decreased, ethnocide and genocide are taking place in the occupied territories, – Pavlichenko] – Freedom. (2023). Freedom. <https://uatv.ua/uk/tsinnist-zhyttya-i-lyudyny-v-rosiyi-zmeshylasya-na-okupovanykh-terytoriyah-vidbuvayetsya-etnotsyd-i-genotsyd-pavlichenko/> [in Ukrainian]
21. Lashchenko, O. (2020, 8 zhovtnia). *Desiat zaiav Putina pro Ukrainu ta ukrainsiv*. [Ten statements of Putin about Ukraine and Ukrainians] Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-pro-ukrajintsiv-10-zajav/30881618.html> [in Ukrainian]
22. *Putin nazvav rehiony Ukrainy "istorychno" rosiiskymy i bahato nahovoryv pro viinu (video)*. [Putin called the regions of Ukraine "historically" Russian and talked a lot about the war (video)] (2023, 18 sichnia). Novyny Ukrainy - ostanni novyny Ukrainy sohodni - UNIAN. <https://www.unian.ua/war/putin-nazval-regiony-ukrainy-istoricheski-rossiyskimi-i-mnogo-nagovoril-o-voyne-video-12113769.html> [in Ukrainian]
23. Shpet, Ya. (2022, 14 kvitnia). *Iak rozvyvalasia rosiiska propahanda*. [How Russian propaganda developed.] Suspilne kultura. <https://suspilne.media/224927-ak-rozvyvalasa-rosijska-propaganda/> [in Ukrainian]
24. Kotubei, O. (2022, 4 kvitnia). *Etnichni chystky: na derzhavnomu rosiiskomu saitii vyishla stattia "Shcho Rosiia maie zrobyty z Ukrainoiu"*. [Ethnic cleansing: the article "What Russia should do with Ukraine" appeared on the Russian state website.] Suspilne kultura. <https://suspilne.media/225052-etnicni-cistki-na-derzhavnomu-rosijskomu-sajti-vijsla-stattia-so-rosia-mae-zrobiti-z-ukrainou/> [in Ukrainian]
25. *Khto z prorosiiskykh ta kremlivskykh propahandystiv otrymav pidozru za zlochyny proty Ukrainy*. (2023, 5 sichnia). [Which of the pro-Russian and Kremlin propagandists was suspected of crimes against Ukraine] Slovo i Dilo. <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/05/infografika/bezpeka/xto-prorosijskyx-ta-kremlivskyx-propahandystiv-otrymav-pidozru-zlochyny-proty-ukrayiny> [in Ukrainian]
26. Buhaieva, A. (b. d.). *"Zaiavy Putina svidchat pro nenavyst do ukrainskoho narodu" – intervju z heneralnoi sekretarkoiu Amnesty International*. [Putin's statements indicate hatred of the Ukrainian people" – interview with the Secretary General of Amnesty International. Public] Suspilne. <https://suspilne.media/236930-zaavi-putina-svidcat-pro-nenavist-do-ukrainskogo-narodu-intervju-z-generalnou-sekretarkou-amnesty-international/> [in Ukrainian]
27. Churikova, N. (2022, 1 hrudnia). «*Henotsydna rytoryka*» shchodo ukrainsiv: do choho zaklykaiut rosiiski polityky ta media. ["Genocide rhetoric" regarding Ukrainians: what Russian politicians and media are calling for] Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/henotsydna-rytoryka-kremlia-media-bloheriv/32156793.html> [in Ukrainian]
28. *Rwandan genocide – facts, response & trials*. (2009). HISTORY. <https://www.history.com/topics/africa/rwandan-genocide>
29. BBC News. (2014, 7 kvitnia). *Rwanda genocide: 100 days of slaughter*. <https://www.bbc.com/news/world-africa-26875506>
30. *Outreach programme on the 1994 genocide against the tutsi in Rwanda and the United Nations*. (b. d.). United Nations. <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml>
31. *The Rwanda genocide*. (b. d.). Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-rwanda-genocide>
32. Hovannisian, R. G., & Graubard, S. R. (2017). *Armenian genocide in perspective*. Taylor & Francis Group.
33. Kévorkian, R. H. (2020). *The Armenian genocide and its consequences*. Armenian Genocide Museum-Institute Foundation.
34. Higonnet, E. (2017). *Quiet genocide: Guatemala 1981-1983*. Taylor & Francis Group.
35. *425 dniv povnomasshtabnoi viiny v Zaporizkoi oblasti: Uzahalnennia podii – Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny*. [425 days of full-scale war in Zaporizhzhya region: a summary of events – Ukrainian Helsinki Human Rights Union.] (b. d.). Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny. <https://www.helsinki.org.ua/articles/425-dniv-povnomasshtabnoi-viiny-v-zaporizkoi-oblasti-uzahalnennia-podiy/> [in Ukrainian]
36. *Yevropeiska pravda*. (2022, 24 zhovtnia). Timothy Snyder: 6 steps to prove Russian genocide in Ukraine. Putin and Hitler act similarly [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=5wUWN2am8QI>

Стаття надійшла до редакції 06.06.2023

Стаття рекомендована до друку 13.06.2023